

Barbara Wnorowska

Uniwersytet w Białymstoku
(University of Białystok, Poland)
e-mail: basiazylinska.98@gmail.com

ORCID: 0009-0004-6172-2768

DOI: 10.15290/mhi.2023.22.02.21

Problematyka stwierdzenia nieważności orzeczeń Wojskowych Sądów Rejonowych w praktyce funkcjonowania Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku

ABSTRAKT

Przedmiotem artykułu jest działalność usytuowanej przy Oddziale Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (KŚZpNP) w zakresie stwierdzania nieważności orzeczeń Wojskowych Sądów Rejonowych (WSR). W jego ramach zostały przedstawione zadania Komisji oraz akty prawne regulujące procedurę unieważniania orzeczeń funkcjonujących w Polsce Ludowej w latach 1946–1955 WSRów. W dalszej części omówiona została struktura i kompetencje WSR-ów ze szczególnym uwzględnieniem funkcjonującego w Białymstoku. Dzięki udostępnionym aktom prokuratorskim IPN oraz materiałom źródłowym z Archiwum IPN w Białymstoku zaprezentowano przykłady trzech różnych orzeczeń wydanych przez WSR w Białymstoku. Sprawy te zostały przeanalizowane oraz ukazano ich przebieg w trakcie działalności w latach funkcjonowania WSRów. Wskazano, że w dwóch przypadkach orzeczenia WSR uchylane były przez Sąd Okręgowy w Białymstoku przede wszystkim z racji oparcia ich nie na przepisach obowiązującego prawa, lecz na ideologii komunistycznej. Ostatnia zaprezentowana sprawa jest przykładem, który według oceny sądu nie miał podstaw do unieważnienia orzeczenia wydanego w okresie stalinowskim. Wykorzystując udostępnione wykazy spraw karnych z lat 1991–2007 oraz prowadzone po 2007 r. wewnętrzne statystyki Sądu Okręgowego w Białymstoku ukazano skalę związaną z unieważnianiem orzeczeń WSRów. Przeanalizowano także ilość unieważnionych orzeczeń białostockiego WSR względem odrzuconych wniosków, które nie miały podstaw do rozpatrzenia na korzyść skazanych w latach 1946–1955.

ABSTRACT**The Problems of Decisions Annulment of Military District Courts
in the Practice of Functioning of the Branch of the Institute
of National Remembrance in Białystok**

The subject of this article is the activity of the Commission for the Prosecution of Crimes against the Polish Nation (CNDP), located in the Białystok Branch of the Institute of National Remembrance (IPN), in the area of annulling the rulings of Military District Courts (MDC). It presents the tasks of the Commission and the legal acts regulating the procedure of invalidating the rulings of MDCs functioning in People's Poland in the years 1946–1955. The following part enumerates and discusses the structure and competences of the MDCs, with particular emphasis on the one functioning in Białystok. Thanks to the available prosecution files of the IPN and the source materials from the IPN Archives in Białystok, the author could present examples of three different rulings issued by the MDC in Białystok. The cases were analyzed and their course of action during the years of the MDCs operation was shown. It was pointed out that in two cases, the rulings of the MDC were overturned by the Białystok Regional Court primarily because they were based not on the provisions of the existing law, but on the communist ideology. The last presented case is an example that, according to the court's assessment, there were no grounds for overturning a ruling made during the Stalinist period. The author used the available lists of criminal cases from 1991–2007 and the internal statistics of the Białystok District Court conducted after 2007, to present the scale associated with the annulment of judgments of MDCs. The number of annulled rulings of the Białystok MDC was also analyzed in relation to the rejected applications that had no grounds for consideration in favor of convicts in 1946–1955.

Słowa kluczowe: wojskowe sądy rejonowe, Instytut Pamięci Narodowej, komunizm, represje, unieważnienie

Key words: military district courts in Poland, Institute of National Remembrance (Poland), communism, repression, annulment

Wojskowe Sądy Rejonowe (WSR) powołane zostały na podstawie rozkazu organizacyjnego numer 023 z dnia 20 stycznia 1946 r. wydanego przez Ministra Obrony Narodowej marszałka Michała Rolę-Żymierskiego¹. W ten sposób powstał kolejny element aparatu represji w postaci szczególnego

¹ Został on podpisany również przez gen. dyw. Mariana Spychalskiego i Szefa Sztabu Generalnego Wojska Polskiego gen. broni Władysława Korczyca.

sądownictwa, który obok prokuratury oraz aparatu bezpieczeństwa publicznego miał za zadanie sankcjonować czyny odgórnie określonych wrogów politycznych². Wojskowe Sądy Rejonowe zastąpiły sądy garnizonowe, a w założeniu miały gruntowną realizację celów partii komunistycznej. Orzekały przeważnie w sprawach ludności cywilnej, którą sądzono za przestępstwa określone w tzw. małym kodeksie karnym³ oraz za zbrodnie stanu uregulowane w kodeksie karnym Wojska Polskiego⁴.

Rola sądu w głównej mierze polegała na stronnicy rozpatrywaniu spraw przeciwko opozycji oraz podziemiu niepodległościowemu⁵, czyli według komunistycznej ideologii „dławieniu oporu wroga klasowego”⁶. W pierwszej kolejności, w styczniu 1946 r. powołano czternaście sądów w następujących miastach: Białymstoku, Bydgoszczy, Gdańsku, Katowicach, Kielcach, Koszalinie, Krakowie, Lublinie, Łodzi, Olsztynie, Poznaniu, Rzeszowie, Warszawie i Wrocławiu. Następnie, w maju 1946 r. powołano WSR w Szczecinie, a w lipcu 1950 r. także w Opolu i Zielonej Górze⁷. Sądy te planowo miały być rozwiązaniem tymczasowym, jednak funkcjonowały blisko dekadę⁸. Sędziowie i prokuratorzy prowadzący postępowania w WSR, co do zasady

² P. Piątek, *Przestępcze wymuszenie zeznań w postępowaniach przygotowawczych prowadzonych przez organy bezpieczeństwa publicznego w latach 1944–1956. Studium kryminologiczno-prawne*, Katowice – Warszawa 2018, s. 14.

³ Dekret z dnia 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa (Dz.U. 1946 nr 30, poz. 192, z późn. zm.). Do właściwości Wojskowych Sądów Rejonowych odnosiły się wyłącznie przepisy I Rozdziału tego dekretu.

⁴ Dekret z dnia 23 września 1944 r. (Dz.U. 1944 nr 6, poz. 27). Na podstawie Kodeksu Karnego Wojska Polskiego odpowiedzialność poza osobami cywilnymi ponosili także żołnierze Wojska Polskiego, osoby obowiązane do służby wojskowej lub pomocniczej z chwilą powołania, jeńcy wojenni i zakładnicy, pozostający pod nadzorem administracji wojskowej oraz te osoby, które wraz z wymienionymi brały udział w popełnieniu przestępstwa wojskowego. Mimo że Dekret o ochronie Państwa podlegał jurysdykcji sądów wojskowych zakładał karę śmierci lub więzienia za szereg przestępstw również wobec ludności cywilnej, m.in. za niedonoszenie o przestępstwach, działalność w organizacjach niepodległościowych, przeprowadzanie zamachów i sabotaży. Wcześniejszym aktem dającym możliwość sądom wojskowym orzekania wobec cywili dawał Kodeks Karny Wojska Polskiego a w szczególności Rozdział XVII. Otwierało to nowe drogi na prowadzenie polityki represyjności wobec społeczeństwa. Podobny charakter przeciwdziałania opozycji antykomunistycznej, a przede wszystkim szersze możliwości karania dawał dekret z 16 listopada 1945 r., który w Rozdziale I zawierał przestępstwa podlegające jurysdykcji sądów wojskowych i w przepisach proceduralnych przewidywał odpowiedzialność ludności cywilnej za zbrodnie stanu. Należy przy tym zaznaczyć, że cywili dotyczyła tylko część uregulowanych przestępstw. Jego następcą był tzw. Mały kodeks karny z 13 czerwca 1946 r., który zachował swoją moc aż do 1969 r., za: A. Lityński, *O prawie i sądach początków Polski Ludowej*, Białystok 1999, s. 72–110.

⁵ F. Musiał, *Polityka czy sprawiedliwość? Wojskowy Sąd Rejonowy w Krakowie (1946–1955)*, Kraków 2005, s. 86.

⁶ A. Lityński, *O prawie...*, s. 77.

⁷ F. Musiał, op. cit., s. 85–86.

⁸ A. Lityński, *Historia prawa Polski Ludowej*, Warszawa 2007, s. 47.

nie posiadali pełnego wykształcenia prawniczego. Ze względu na duże zapotrzebowanie kadrowe sądów szczególnych, kandydaci na wspomniane stanowiska przechodzili kursy w Oficerskiej Szkole Prawniczej powołanej w 1948 r.⁹ W tym miejscu należałoby wspomnieć, że w latach 1944–1956 wielokrotnie rozpracowywano¹⁰ i stawiano zarzuty sędziom oraz prokuratorom, którzy orzekali bądź oskarżali w II RP. Powodem represji wobec tej grupy przedwojennych prawników była ich etyka pracy kolidująca z założeniami i metodyką działania partii komunistycznej¹¹.

Masowe procesy prowadzone zgodnie z zaleceniami władz partyjnych kończyły się nierzadko orzeczeniem kary śmierci lub kary długoterminowego pozbawienia wolności. Tym samym orzecznictwo WSR było ukierunkowane wyłącznie na realizację celów ogólnoprewencyjnych, które z jednej strony miało realizować funkcje prawa karnego, ale z drugiej strony *de facto* było nastawione na represje wobec przeciwników władzy komunistycznej. Dopiero ustawa z dnia 5 kwietnia 1955 r.¹² przekazała sądom powszechnym dotychczasową właściwość sądów wojskowych w sprawach karnych osób cywilnych, funkcjonariuszy organów bezpieczeństwa publicznego, Milicji Obywatelskiej i Służby Więziennej. Do tego momentu bezprawna działalność WSR odbywająca się pod dewizą legalnej, publicznej służby, niesłusznie pozbawiła godności, a także życia wielu ofiar.

Wojskowy Sąd Rejonowy w Białymstoku mieścił się przy ulicy Mickiewicza i podlegał Dowództwu Warszawskiego Okręgu Wojskowego nr 1, zaś jego właściwość miejscowa odnosiła się m.in. do powiatów: Białystok, Wysokie Mazowieckie, Augustów, Suwałki, Łomża¹³. Charakterystycznym zjawiskiem w tej instytucji była rotacja pracowników¹⁴. Rozprawy odbywające się w siedzibie sądu, budynkach administracyjnych, bądź na sesjach wyjazdowych, prowadzone

⁹ Ibidem, s. 48.

¹⁰ Rozpracowywanie – podejmowane przez organy bezpieczeństwa działania o charakterze inwigilacyjno-represyjnym, mające na celu rozpoznanie, kontrolę i neutralizację działalności uznawanej za „wrogą”, za: Słownik pojęć używanych w resorcie; <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/slownik>, (22.03.2023).

¹¹ E. Romanowska, *Wkrótce już stanę przed innym sądem. Prawnicy II Rzeczypospolitej represjonowani w Polsce w latach 1944–1956*, Warszawa 2020, s. 85–86.

¹² Ustawa z dnia 5 kwietnia 1955 r. o przekazaniu sądom powszechnym dotychczasowej właściwości sądów wojskowych w sprawach karnych osób cywilnych, funkcjonariuszy organów bezpieczeństwa publicznego, Milicji Obywatelskiej i Służby Więziennej (Dz.U. 1955 nr 15, poz. 83).

¹³ T. Pogorzelska, *Wojskowy Sąd Rejonowy w Białymstoku 1946–1955. Organizacja, funkcjonowanie kancelarii i archiwizacja dokumentacji*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2012, t. 5, s. 32.

¹⁴ Ibidem, s. 32.

były w sposób naruszający prawidłowy przebieg procedury karnej¹⁵. Pozór legalności stwarzała cecha postępowania publicznego, którego okrutnym przykładem były rozprawy pokazowe odbywające się chociażby w budynku obecnego kina „Ton”¹⁶. W większości postępowań nie przestrzegano nawet wymogu przedstawienia przez oskarżyciela dowodów winy oskarżonego, zasady domniemania niewinności, prawa oskarżonego do obrony, czy jakichkolwiek zasad humanitaryzmu. Dotyczyło to również postępowania przygotowawczego, które w sprawach przestępstw politycznych prowadzone było przez organy bezpieczeństwa publicznego głównie w formie śledztwa¹⁷. Formalnie postępowanie określano śledztwem, ale z uwagi na brak w nim osoby sędziego śledczego w praktyce przybierało cechy przedwojennego dochodzenia. W wielu przypadkach niezasadnie stosowano przy tym instytucję tymczasowego aresztowania¹⁸, także wobec nieletnich¹⁹, którzy ze względu na wiek powinni podlegać wyłącznie stosowaniu środków wychowawczych²⁰. Artykuł 69 Kodeksu karnego z 1932 r. stanowił, że nieletni, który ukończył lat trzynaście oraz nie osiągnął lat siedemnastu, nie podlega karze a sąd względem niego powinien zastosować środki wychowawcze²¹. Nawet jeżeli nieletni świadomie popełniłby czyn zabroniony to zgodnie z art. 70 wyżej wymienionej ustawy, sąd mógłby skazać nieletniego na umieszczenie w zakładzie poprawczym²². Podobnie art. 69 Kodeksu Karnego Wojska Polskiego z 1944 r. wskazywał, iż względem nieletnich nie stosuje się kary śmierci, można stosować nadzwyczajne złagodzenie kary, a także podkreślał, że nieletni między trzynastym, a siedemnastym rokiem życia nie podlega

¹⁵ Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 marca 1928 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U. 1928 nr 33, poz. 313).

¹⁶ P. Łapiński, *Sądownictwo wojskowe w województwie białostockim w latach 1944–1955*, [w:] *Polska północno-wschodnia w okresie stalinizmu – spojrzenie z perspektywy półwiecza*, red. K. Sychowicz, E. Świętochowska-Bobowik, W. Wilczewski, Białystok – Warszawa 2009, s. 31.

¹⁷ P. Piątek, op. cit., s. 90.

¹⁸ Ibidem, s. 107.

¹⁹ Organem stosującym w tamtym okresie areszt tymczasowy był prokurator wojskowy na wniosek oficerów śledczych Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego lub Główny Zarząd Informacji Wojska Polskiego, za: A. Lityński, *O prawie...*, s. 98-99.

²⁰ Art. 69 Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. Kodeks karny (Dz.U. 1932 nr 60, poz. 571, z późn. zm.).

²¹ Art. 69 Kodeksu karnego z 1932 r. (Dz.U. nr 60, poz. 571, z późn. zm.): „Nie ulega karze: a) nieletni, który przed ukończeniem 13 lat popełnił czyn zabroniony pod groźbą kary; b) nieletni, który po ukończeniu 13 lat, a przed ukończeniem 17 lat, popełnił czyn taki bez rozeznania, tj. nie osiągnąwszy rozwoju umysłowego i moralnego w takim stopniu, by mógł rozpoznać znaczenie czynu i kierować swem postępowaniem”.

²² Art. 70 Kodeksu karnego z 1932 r. (Dz.U. 1932 nr 60, poz. 571, z późn. zm.). „Do tych nieletnich sąd stosuje tylko środki wychowawcze, a mianowicie: upomnienie, oddanie pod dozór odpowiedzialny rodzicom, dotychczasowym opiekunom lub specjalnemu kuratorowi, albo umieszczenie w zakładzie wychowawczym”.

karze, jeżeli popełnił czyn bez rozeznania²³. Ponadto art. 598 § 1 Kodeksu postępowania karnego z 1928 r. wyraźnie zabraniał stosowania wobec nieletnich tymczasowego aresztowania²⁴. Kodeks przewidywał oddanie nieletniego pod dozór rodziców bądź opiekunów, lub zatrzymanie w specjalnym schronisku dla nieletnich²⁵. Podejrzanych regularnie poddawano torturom psychicznym, fizycznym oraz nielegalnie wydłużano okres aresztowania²⁶. Świadczy to o dorażności i bezprawności środków stosowanych w postępowaniu przygotowawczym oraz kar orzekanych przez WSR-y w postępowaniach ukierunkowanych na realizację celów politycznych wyznaczonych przez partię komunistyczną²⁷.

Chociaż WSR-y zostały zlikwidowane niemal siedemdziesiąt lat temu, to treść orzeczeń wydanych w latach 1946–1955 w dalszym ciągu budzi kontrowersje, zaś całokształt ich działalności uznany został za jaskrawy symbol bezprawia. Świadczy o tym fakt, iż liczona w tysiącach liczba akt spraw rozpatrywanych przez WSR znajduje się obecnie w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej.

W oparciu o informacje znajdujące się w zasobach IPN możliwe jest skierowanie wniosku do sądu okręgowego o unieważnienie konkretnego orzeczenia WSR. Podstawę prawną tej procedury stanowi ustawa z dnia 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego²⁸ (ustawa lutowa). Jest to szczególnie istotny dla najnowszej historii Polski akt prawny, ponieważ orzecznictwo będące elementem komunistycznego reżimu w dalszym ciągu funkcjonuje w obrocie prawnym i dotyczy kilkuset tysięcy represjonowanych ofiar²⁹. Mimo krótkiej treści, ustawę lutową kilkakrotnie nowelizowano ze

²³ Art. 69 Kodeksu Karnego Wojska Polskiego (Dz.U. nr 6, poz. 27, z późn. zm.): „Do nieletnich w wieku od 13 do 17 lat stosuje się kary, przewidziane niniejszym kodeksem. Do nieletnich nie stosuje się kary śmierci. Do nieletnich sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary. Nie ulega karze nieletni, który po ukończeniu 13 lat, a przed ukończeniem 17 lat, popełnił czyn, zabroniony pod groźbą kary, bez rozeznania, tj. nie osiągnąwszy rozwoju umysłowego i moralnego w takim stopniu, by mógł rozpoznać znaczenie czynu i kierować swym postępowaniem”.

²⁴ Art. 598 § 1 Kodeks postępowania karnego z 1928 r.: „Zamiast środków zapobiegawczych wskazanych w art. 164-187 sąd dla nieletnich stosuje: a) oddanie nieletniego pod dozór odpowiedzialny rodziców, opiekunów lub innej osoby godnej zaufania, z dodaniem w razie potrzeby dozoru kuratora, albo b) zatrzymanie w specjalnym schronisku dla nieletnich”.

²⁵ Ibidem.

²⁶ P. Piątek, op. cit., s. 128-157.

²⁷ Ibidem, s. 86-87.

²⁸ Ustawa z dnia 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego (tj. Dz.U. 2021, poz. 1693).

²⁹ M. Stanowska, *Rehabilitacja osób represjonowanych w latach 1944–1956 za działalność na rzecz niepodległości Polski w praktyce sądów warszawskich*, [w:] *Studia i analizy Sądu Najwyższego. Materiały naukowe*, tom VI, Warszawa 2018, s. 30.

względu na potrzebę doprecyzowania określonych regulacji³⁰. Z zasady inicjatywę dotyczącą zmian podejmował Senat RP³¹.

Obecnie czynności prowadzące do unieważnienia orzeczeń WSR podejmują przeważnie prokuratorzy IPN³². Celem ich aktywności jest przywrócenie godności oraz dobrego imienia niesłusznie skazanym, a także wyłączenie z obrotu prawnego orzeczeń wydawanych wyłącznie w celu realizacji ideologii komunistycznej. Ponadto legitymację do wszczęcia wskazanego postępowania posiadają Rzecznik Praw Obywatelskich, Minister Sprawiedliwości, represjonowani lub ich pełnomocnicy. W ściśle określonych przypadkach mogą to również uczynić poszczególni członkowie rodziny oraz organizacje reprezentujące osoby represjonowane³³.

Najważniejszym kryterium podlegającym analizie sądu jest konkretna działalność osób skazanych, która powinna być bezpośrednio związana z czynnościami podejmowanymi na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego³⁴. Oznacza to konieczność wyczerpującej analizy zawartego w aktach sprawy materiału dowodowego w celu precyzyjnego określenia okoliczności, w jakich działał skazany. Nie wystarczy zatem uprawdopodobnienie działań osoby represjonowanej – z tego względu sądy w wielu przypadkach zawieszały postępowania rehabilitacyjne do momentu odtworzenia akt WSR, na podstawie których takie okoliczności można było udowodnić. Zgodnie z przepisami ustawy lutowej stwierdzenie nieważności może nastąpić gdy: czyn był związany z działalnością na rzecz niepodległości Polski, czyn został popełniony w celu uniknięcia w stosunku do siebie lub innej osoby represji za tę działalność, a także jeżeli orzeczenie wydano ze względu na sprzeciw skazanego wobec kolektywizacji wsi³⁵. Sąd Najwyższy w 1992 r. stwierdził, że powyższy wymóg można uznać za spełniony także, gdy działanie osoby skazanej zarówno w kontekście podmiotowym, jak i przedmiotowym zmierzało do wzmocnienia działań mających na celu odzyskanie niepodległości³⁶. W celu zachowania obiektywności sąd rozpatrujący

³⁰ Nowelizacje ustawy z dnia 20 lutego 1993 r. (Dz.U. 1933 nr 36, poz. 159); 3 lutego 1995 r. (Dz.U. 1995 nr 28, poz. 143); 16 lipca 1998 r. (Dz.U. 1998 nr 97, poz. 604); 19 września 2007 r. (Dz.U. 2007 nr 191, poz. 1372); 19 grudnia 2008 r. (Dz.U. 2009 nr 14, poz. 74); 9 lipca 2015 r. (Dz.U. 2015, poz. 1188); 30 sierpnia 2019 r. (Dz.U. 2019, poz. 1952).

³¹ M. Stanowska, op. cit., s. 29.

³² Art. 45b ustawy z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (tj. Dz.U. 2023, poz. 102).

³³ Art. 3 ust. 1 ustawy z dnia 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego (tj. Dz.U. 2021, poz. 1693).

³⁴ I. Tuleya, *Ustawa o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego. Komentarz praktyczny*, Poznań 2012, s. 36.

³⁵ Art. 1, ust. 1 i 2 ustawy z dnia 23 lutego 1991 r.

³⁶ Uchwała SN z 12.03.1992 r., I KZP 5/92, OSNKW 1992, nr 5-6, poz. 36.

sprawy o unieważnienie powinien mieć jednak na względzie sposób oraz charakter formułowania treści w dokumentacji organów państwowych w latach 1946–1955, która może opierać się na przesłankach ideologicznych³⁷. Zachowanie obiektywności odnosi się również do stanowiska osoby skazanej, której ówczesna działalność nie zawsze spełni ustawowe kryteria³⁸. Stwierdzenie tego wymaga dogłębnej analizy stanu faktycznego oraz materiału dowodowego.

Przygotowanie wzmiankowanego wniosku w celu skierowania go do sądu przez prokuratora IPN wymaga przeprowadzenia kwerendy polegającej przede wszystkim na analizie znajdujących się w zasobach archiwalnych Instytutu akt spraw rozpatrywanych przez WSR. Analizy dokonuje pracownik IPN specjalizujący się w historii XX w., który określa czy okoliczności opisane w sprawie zgodne są ze stanem faktycznym i spełniają ustawowe przesłanki w kontekście unieważnienia.

Prokuratorzy Oddziału IPN w Białymstoku do chwili obecnej złożyli kilkakrotnie wnioski o unieważnienie orzeczeń wydanych w latach 1946–1955. Poziom skomplikowania spraw, w których udział biorą prokuratorzy IPN jest zróżnicowany. Wnioski z ich inicjatywy co do zasady kończą się postanowieniem unieważniającym, jednak charakter spraw rozpoczętych przez odrębnych wnioskodawców nie zawsze wykazuje związek z działalnością niepodległościową. Należy podkreślić, że w wielu przypadkach złożoność zdarzeń oraz brak dokładnych informacji co do okoliczności, nie pozwala na jednoznaczną ocenę charakteru danych czynów i uznania ich za działanie na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego. Przykładami wyżej wymienionych sytuacji są trzy kazusy przedstawione w dalszej części artykułu.

Pierwszą prezentowaną sprawą, zakończoną unieważnieniem w listopadzie 2022 r., jest kazus R.K. skazanego orzeczeniem WSR w Białymstoku z dnia 15 grudnia 1950 r.³⁹ Na jego podstawie niespełna szesnastoletni R.K. – uczeń I klasy szkoły zawodowej, nieposiadający majątku oraz odznaczeń, został uznany winnym popełnienia przestępstwa⁴⁰ z art. 86 § 2 Kodeksu karnego Wojska Polskiego⁴¹. Czyn zawiniony polegać miał na usiłowaniu dokonania zmiany

37 I. Tuleya, op. cit., s. 41.

38 Ibidem.

39 Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku [dalej: AIPN Bi], Akta w sprawie karnej przeciwko A.W., J.K., R.K. oskarżonym o to, że usiłowali przemocą zmienić ustroj Państwa Polskiego, tj. o popełnienie przestępstwa z art. 86 § 2 Kodeksu Karnego Wojska Polskiego, sygn. 212/3827.

40 Ibidem.

41 Art. 86 § 2 Kodeksu Karnego Wojska Polskiego (Dz. U. Nr 6, poz. 27 z późn. zm.): „Kto usiłuje przemocą zmienić ustroj Państwa Polskiego, podlega karze więzienia na czas nie krótszy od lat 5 albo karze śmierci”. Osoby cywilne ponosiły odpowiedzialność na podstawie KK WP ze względu na następujące brzmienie art. 5 ppkt d: „Kodeks karny wojskowy stosuje się do innych osób, w przypadkach prawem określonych”.

przemocą ustroju Państwa Polskiego. R.K. wraz z kolegami należał do katolickiego związku o nazwie „W.”, sprzeciwiającego się przymusowym zapisom do Związku Młodzieży Polskiej, którego działalność o charakterze komunistycznym była sprzeczna z wartościami religii katolickiej⁴². Chłopcy ze względu na powyższe okoliczności, jako członkowie wymienionej grupy, sformułowali odezwę o charakterze protestacyjnym i wywiesili ją w pierwszych dniach marca 1950 r. w budynku jednej ze szkół ogólnokształcących w miejscowości G⁴³. R.K. został postanowieniem prokuratora aresztowany tymczasowo na okres trzech miesięcy⁴⁴. Piętnastoletni R.K. 3 marca 1950 r. został zatrzymany przez funkcjonariuszy Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego, zaś 8 marca 1950 r. prokurator wojskowy wydał decyzję o jego tymczasowym aresztowaniu do dnia 8 czerwca 1950 r.⁴⁵ Zastanawiającą kwestią jest też nieterminowe złożenie wniosku o tymczasowe aresztowanie oraz czas jego trwania w odniesieniu nie tylko do wieku R.K., ale również do charakteru popełnionego czynu polegającego na wywieszeniu w szkole komunikatu napisanego przez nastolatków. Piętnastolatek mimo to, został skazany na karę dwóch lat pozbawienia wolności, utratę praw publicznych i obywatelskich praw honorowych na okres dwóch lat, przy czym orzeczono także przepadek całego mienia skazanego na rzecz Skarbu Państwa, a przy tym zawieszenie kary pozbawienia wolności na okres trzech lat⁴⁶. Zawieszenie ostatniej kary nastąpiło z względu na to, iż R.K. był zwykłym członkiem stowarzyszenia „W.”, okazywał skruchę w trakcie procesu, a także otrzymał dobrą opinię wystawioną przez władze szkolne⁴⁷. Sąd Okręgowy w Białymstoku III Wydział Karny postanowił uznać za nieważne wskazane orzeczenie w oparciu o art. 1 ust. 1 ustawy lutowej⁴⁸. Oznacza to, że skazanie nieletniego R.K. służyło ukaraniu za działanie przeciwko ideologii komunistycznej.

Następny przypadek unieważnionego orzeczenia WSR w Białymstoku dotyczy K.N. – członka Narodowych Sił Zbrojnych i Szefa Służby Sanitarnej⁴⁹. Był on oskarżony o to, że w maju 1945 r. działając wspólnie z dwoma innymi członkami NSZ, wyrządzając szkodę zabrał w celu przywłaszczenia z apteki M.A.

42 Akta prokuratorskie OKŚZpNP IPN w Białymstoku dotyczące sprawy o unieważnienie orzeczenia WSR w Białymstoku skazującego R. K. za działalność niepodległościową, sygn. Ns 47.2022.

43 Ibidem.

44 Ibidem.

45 Ibidem.

46 AIPN Bi, sygn. 212/3827.

47 Ibidem.

48 Postanowienie SO w Białymstoku III Wydział Karny z dnia 9 listopada 2022 r., sygn. III Ko 491/22.

49 AIPN Bi, Akta w sprawie karnej przeciwko K. N. oskarżonego o to, że należał do związku, który miał na celu obalenie demokratycznego ustroju Państwa Polskiego tj. o czyn z art. 1 dekretu o ochronie państwa z 30 października 1944 r., dalej o czyn z art. 4 § 1 dekretu o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa, dalej o czyn z art. 23 § 1 w zw. z art. 24 § 1 tego dekretu oraz o czyn z art. 9 też tego dekretu, sygn. 212/2964.

blisko 20 sztuk bandaży, 2 kawałki mydła oraz lekarstwa⁵⁰. Czyn zakwalifikowano jako przestępstwo z art. 9 Dekretu o ochronie Państwa z 30 października 1944 r.⁵¹ Kolejnym zarzutem w tej samej sprawie było to, że w okresie od sierpnia 1944 r. do czerwca 1949 r. przechowywał bez zezwolenia niemiecki pistolet „Parabellum” nr 965 wraz ze 113 sztukami amunicji, a także radziecki pistolet „TT” nr 148 i 121 sztuk amunicji⁵². Zgodnie z Dekretem z dnia 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa, stanowiło to przestępstwo z art. 4 § 1⁵³. W tym samym akcie oskarżenia sformułowany został zarzut, że również w tym okresie, na wspomnianym strychu przechowywał archiwum sanitarne NSZ, określonego w aktach WSR „związkiem przestępczym”⁵⁴. Znajdowało się w nim osiem ulotek antypaństwowych z marca 1945 r. oraz pisma organizacyjne – jedno z sierpnia 1944 r., dwa z 1945 r., o treści, która miała zostać tajemnicą wobec władzy państwowej. Działanie to stanowiło przestępstwo z art. 23 § 1 Dekretu o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa⁵⁵. K.N. za wskazane czyny skazany został na cztery lata więzienia z utratą praw publicznych i obywatelskich praw honorowych ze złagodzeniem na dwa lata⁵⁶. Kolejno na karę sześciu lat więzienia i finalnie za ostatni czyn, na karę czterech lat więzienia⁵⁷. Przez wzgląd na amnestię, WSR w Białymstoku skazał K.N. na karę łączną siedmiu lat więzienia z utratą praw publicznych i obywatelskich praw honorowych na okres dwóch lat⁵⁸. Sąd Okręgowy w Białymstoku postanowieniem z października 2022 na podstawie art. 1 § 1 ustawy lutowej unieważnił orzeczenie białostockiego WSR względem K.N.⁵⁹ Przyczyną było to, iż K.N. działając na

⁵⁰ Akta prokuratorskie OKŚZpNP IPN w Białymstoku dotyczące sprawy o unieważnienie orzeczenia WSR w Białymstoku skazującego K. N. za działalność niepodległościową, sygn. Ns 39.2022.

⁵¹ Art. 9 Dekretu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 30 października 1944 r. o ochronie Państwa (Dz.U. 1944 nr 10 poz. 50): „Kto w czasie wojny zabiera innej osobie cudze mienie, ruchome w celu przywłaszczenia, używając przemocy albo grożąc użyciem natychmiastowego gwałtu na osobie albo doprowadzając człowieka do stanu nieprzytomności lub bezbronności, podlega karze więzienia lub karze śmierci”.

⁵² Akta prokuratorskie OKŚZpNP IPN w Białymstoku dotyczące sprawy o unieważnienie orzeczenia WSR w Białymstoku skazującego K. N. za działalność niepodległościową, sygn. Ns 39.2022.

⁵³ Art. 4 § 1 Dekretu z dnia 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa (Dz.U. 1946 nr 30, poz. 192): „Kto bez zezwolenia wyrabia, gromadzi lub przechowuje broń palną, amunicję, materiały lub przyrządy wybuchowe albo inne przedmioty mogące spowodować niebezpieczeństwo powszechne, podlega karze więzienia na czas nie krótszy od lat 5 lub dożywotnio albo karze śmierci”.

⁵⁴ Akta prokuratorskie OKŚZpNP IPN w Białymstoku dotyczące sprawy o unieważnienie orzeczenia WSR w Białymstoku skazującego K. N. za działalność niepodległościową, sygn. Ns 39.2022.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Postanowienie SO w Białymstoku III Wydział Karny z dnia 26 października 2022, III Ko 439/22.

rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego jako członek NSZ, dokonał zaboru bandaży, mydła i lekarstw w celu niesienia pomocy członkom konspiracyjnej organizacji, do której sam należał⁶⁰. Posiadanie opisanej w wyroku broni oraz ulotek antypaństwowych wiązało się z praktykami charakterystycznymi dla NSZ⁶¹. Ponadto archiwum sanitarne pełniło funkcję podstawowego wyposażenia zawierającego rozkazy organizacyjne, raporty sytuacyjne, zapiski, adnotacje oraz podziemną prasę⁶². Narodowe Siły Zbrojne były polską organizacją wojskową odpierającą działania niemieckie, sowieckie i kolaboracyjne. Czyny popełnione przez K.N. miały zatem bezpośredni związek z działalnością niepodległościową.

Ostatnią analizowaną sprawą jest kazus J.M. oskarżonego przez Wojskową Prokuraturę Rejonową w Białymstoku we wrześniu 1947 r., następnie skazanego przez WSR w Białymstoku orzeczeniem z października 1947 r. Czyn J.M. polegał na nielegalnym przechowywaniu w krzakach, w odległości pięćdziesięciu metrów od swoich zabudowań zdatnej do użytku broni palnej. Był to karabin Mauser nr 2821 z czterema nabojami, przechowywany w okresie od lipca 1944 r. do sierpnia 1947 r. Jak w przypadku K.N., czyn zakwalifikowano jako przestępstwo z art. 4 § 1 Dekretu z 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa⁶³. Z protokołu rozprawy z 13 października 1947 r. wynika, że J.M. przyznał się do zarzucanego mu czynu i złożył wyjaśnienia, iż w lipcu 1944 r. otrzymał broń od żołnierza Armii Czerwonej, który odwiedzał jego dom⁶⁴. Po sprawdzeniu sprawności broni naoliwił ją, schował do skrzynki i ukrył w krzakach znajdujących się w odległości pięćdziesięciu metrów od jego domu⁶⁵. Pistoletu używał do polowania na dziki, które niszczyły jego pole, wykorzystując tym samym łącznie piętnaście nabojów⁶⁶. Kolejne dziesięć sztuk amunicji kupił w 1946 r. umieszczając je razem z przechowywaną w skrytce bronią⁶⁷. Ojciec J.M. w marcu 1948 r. w piśmie skierowanym do Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej podkreślił, że jego syn skazany na siedem lat więzienia za bezprawne posiadanie broni, nie należał do żadnej nielegalnej

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Ibidem.

⁶³ Art. 4 § 1 Małego kodeksu karnego: „Kto bez zezwolenia wyrabia, gromadzi lub przechowuje broń palną, amunicję, materiały lub przyrządy wybuchowe albo inne przedmioty mogące spowodować niebezpieczeństwo powszechne, podlega karze więzienia na czas nie krótszy od lat 5 lub dożywotnio albo karze śmierci”.

⁶⁴ AIPN Bi, Akta w sprawie karnej przeciwko J.M. oskarżonego o czyn z art. 4 § 1 Dekretu z 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa, sygn. 212/1757, *Protokół przesłuchania podejrzanego J.M. z 17 sierpnia 1947 r.*, k. 9.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Ibidem.

organizacji, a przestępstwo popełnił będąc osobą młodą, niedoświadczoną życiowo i nieświadomą skutków własnego postępowania⁶⁸. Z uwagi na odbycie ponad połowy orzeczonej kary, a także według opinii Komendanta Ośrodka Pracy w miejscowości K., nienagannego zachowania osadzonego oraz wniosku matki skazanego⁶⁹, WSR w Białymstoku 6 kwietnia 1951 r. wydał postanowienie, na podstawie którego warunkowo zwolnił J.M. z odbycia pozostałej części kary, ustalił okres próby do dnia 16 sierpnia 1954 r. oraz pouczył skazanego o możliwości odwołania zwolnienia w przypadku popełnienia przez niego nowego przestępstwa⁷⁰.

Podczas kwerendy przeprowadzonej w IPN w Białymstoku, nie ujawniono danych potwierdzających przynależność J.M. do polskiej organizacji niepodległościowej⁷¹. Prokurator IPN nie znalazł zatem podstaw do skierowania wniosku o unieważnienie skazującego go orzeczenia⁷². Wniosek o unieważnienie złożył zaś we wrześniu 2021 r. pełnomocnik J.M. argumentując, iż J.M. był członkiem Armii Krajowej pełniącym działalność opozycyjną, w wyniku której dotknęły go represje w postaci skazania w 1947 r.⁷³ Sąd Okręgowy w Białymstoku postanowieniem z dnia 9 grudnia 2021 r. wniosku nie uwzględnił podkreślając, że czynu skazanego nie można określić mianem walki o niepodległość kraju⁷⁴. Podniesiono również, że zarówno materiały, które przedstawił w postępowaniu wnioskodawca, a także dokumentacja z zasobów Instytutu Pamięci Narodowej nie wykazały, iż wyrok WSR z dnia 13 października 1947 r. został wydany ze względu na działalność niepodległościową J.M. W postanowieniu podkreślono również, że sam J.M. zeznając w trakcie postępowania w 1947 r. wyraźnie zaprzeczył, jakoby miał należeć do „nielegalnej organizacji”, oraz że jego „brata zabiła banda bo służył na państwowej posiadzie”⁷⁵. Sąd stwierdził, że nie przedstawiono również dowodu na to, że okoliczności sprawy z 1947 r. toczącej się przed WSR w Białymstoku były niezgodne z faktami⁷⁶. Ze względu na powyższe, nie zaistniały przesłanki, na podstawie których można było uznać za nieważny wyrok skazujący J.M. Pełnomocnik skazanego po zakończeniu postępowania przed Sądem Okręgowym, złożył zażalenie do Sądu Apelacyjnego, który 7 lutego 2022 r. uchylił zaskarżone postanowienie i przekazał sprawę do ponownego rozpoznania⁷⁷. Sąd w uzasadnieniu wskazał,

68 Ibidem.

69 Ibidem.

70 Ibidem.

71 Akta prokuratorskie OKŚZpNP IPN w Białymstoku dotyczące sprawy o unieważnienie orzeczenia WSR w Białymstoku skazującego J. M. za działalność niepodległościową, sygn. Ns 78.2020.

72 Ibidem.

73 Postanowienie SO III Wydział Karny w Białymstoku z dnia 9 grudnia 2021 r., sygn. III Ko 335/21.

74 Ibidem.

75 Ibidem.

76 Ibidem.

77 Postanowienie SA w Białymstoku z dnia 7 lutego 2022 r., sygn. II AKz 1/22.

iż należy zbadać dokładnie wszystkie okoliczności na podstawie analizy dostępnego materiału dowodowego⁷⁸. Sąd Okręgowy w Białymstoku postanowieniem z dnia 20 października 2022 r. nie uwzględnił wniosku pełnomocnika J.M. Uzasadził, iż skazanemu nie przypisano działalności niepodległościowej, wyrok skazujący nie był związany z członkostwem w organizacji konspiracyjnej, zaś nielegalne posiadanie broni przez J.M. służyło polowaniu na dzikie zwierzęta⁷⁹. Potwierdził to fakt, że schowana broń umieszczona była zbyt daleko, aby mogła zostać użyta do samoobrony, zaś jednocześnie zbyt blisko, aby miała należeć do organizacji niepodległościowych, które składały ją w ukrytych magazynach leśnych⁸⁰. Na tym etapie postępowania nie przemówiły na korzyść skazanego także wypowiedzi zeznających w sprawie świadków, którzy twierdzili, że J.M. do chwili zatrzymania był członkiem Narodowego Zjednoczenia Wojskowego, opiekował się magazynem broni, a w trakcie przesłuchania bito go do nieprzytomności⁸¹. Zeznanie te uznane zostały przez sąd za składane przez świadków wyłącznie na potrzeby obecnego postępowania oraz mające na celu doprowadzenie do wydania korzystnego dla skazanego orzeczenia⁸².

Sprawa ta ukazuje, iż postępowanie toczące się przed sądem na podstawie przepisów ustawy lutowej, ma na celu unieważnienie wyroków WSR wydanych w latach 1946–1955 względem skazanych stricte za działalność niepodległościową. Artykuł 1 wzmiankowanej ustawy wyraźnie konkretyzuje ten wymóg. Przy analizie materiału dowodowego znaczenie ma wyłącznie określony charakter działalności skazanego. Jeżeli zatem orzeczenie skazujące dotyczy czynów i zdarzeń innych niż aktywność niepodległościowa, nie zachodzą przesłanki uwzględnienia wniosku, zatem konsekwentnie również unieważnienia wyroku.

Wojskowy Sąd Rejonowy w Białymstoku w latach 1946–1955 orzekał w 7213 sprawach⁸³. Na karę śmierci skazał 254 osoby, przy czym wobec 146 skazanych orzeczona kara została wykonana⁸⁴. Pozostałe orzeczenia dotyczyły długoterminowego pozbawienia wolności oraz innych piętnujących środków, m.in. odebrania praw obywatelskich oraz pozbawienia majątku na rzecz Państwa Polskiego⁸⁵. Większość z nich była odpowiedzią władzy komunistycznej na działalność niepodległościową i próbą zastraszenia społeczeństwa. Osoby represjonowane ze względu na ślad, jaki odcisnęły na ich życiu wyroki wydane przez białostocki

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Postanowienie SO III Wydział Karny w Białymstoku z dnia 20 października 2022 r., sygn. III Ko 61/22.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ Ibidem.

⁸² Ibidem.

⁸³ T. Pogorzelska, op. cit., s. 36.

⁸⁴ Ibidem, s. 36.

⁸⁵ Art. 46 Kodeksu Karnego Wojska Polskiego.

WSR, w późniejszym czasie borykały się częstokroć z problemami osobistymi bądź zawodowymi. W celu oczyszczenia dobrego imienia skazanych, do Sądu Okręgowego w Białymstoku na przestrzeni lat 1991–2022 złożono blisko pięć tysięcy wniosków o unieważnienie wydanych postanowień⁸⁶. Zdecydowana większość orzeczeń skazujących została unieważniona w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych. Przykładem jest chociażby rok 1992, w którym unieważniono aż 818 wyroków WSR w Białymstoku. Podkreślić należy, iż wniosków o unieważnienie ogółem w tym samym roku złożono około tysiąca. Część spraw Sąd Okręgowy w Białymstoku przekazał również według właściwości do innych sądów. Pozostałe wnioski umorzono lub pozostawiono bez rozpoznania. Ciekawym przypadkiem postanowienia sądowego było unieważnienie częściowe, według którego do każdego z kilku czynów zastosowano inne rozwiązanie. Tylko co do jednego czynu zastosowano unieważnienie, względem czynu drugiego wniosek oddalono, odnośnie trzeciego – wniosek pozostawiono bez rozpatrzenia⁸⁷. Jest to jeden z przykładów złożonego układu przedmiotowego sprawy, w której występuje wielość czynów objętych wyrokiem skazującym⁸⁸.

W latach 2000–2022 unieważniono prawie 600 orzeczeń białostockiego WSR⁸⁹, przy czym większość wniosków o unieważnienie w tym okresie złożyli białostoccy prokuratorzy IPN. Spośród nich wyróżnia się wniosek o unieważnienie wyroku WSR w Białymstoku z dnia 27 grudnia 1946 r. skazującego na karę śmierci braci Zygmunta i Lucjana Marchelów, wydanego przez skład sędziowski, któremu przewodniczył ppłk Włodzimierz Ostapowicz⁹⁰. Obaj bracia zostali straceni tego samego dnia, tuż po skazaniu podczas rozprawy pokazowej, która odbyła się na terenie ich rodzinnego gospodarstwa w Wojtkowicach Glinnych⁹¹. Orzeczenie unieważniono na wniosek prokuratora IPN w 2002 r.

Przytoczone w niniejszym artykule fakty pozwalają na stwierdzenie, że ustawa lutowa przewidziała skuteczną możliwość rehabilitacji osób skazanych przez WSR w Białymstoku za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego. Na jej podstawie szerokie grono podmiotów posiada możliwość przywrócenia dobrego imienia osądzonym ofiarom. Składane przez uprawnione podmioty liczne wnioski miały na celu nie tylko unieważnienie bezprawnych orzeczeń WSR, lecz także naprawienie szkody oraz zadośćuczynienie krzywdy, jakich doznały osoby represjonowane. W prowadzonym przez

⁸⁶ Informacje uzyskane w Sądzie Okręgowym w Białymstoku w dniu 30 stycznia 2023 r. na podstawie wewnętrznych statystyk prowadzonych przez SO.

⁸⁷ Badania własne na podstawie wykazów spraw karnych z lat 1991–2007 prowadzonych w Sądzie Okręgowym w Białymstoku.

⁸⁸ I. Tuleya, op. cit., s. 24.

⁸⁹ Informacje uzyskane w Sądzie Okręgowym w Białymstoku w dniu 30 stycznia 2023 r. na podstawie wewnętrznych statystyk prowadzonych przez SO.

⁹⁰ K. Szwagrzyk, *Sędzia, który zabił braci Marchelów*, „Biuletyn IPN” 2005, nr 12, s. 56.

⁹¹ Ibidem.

funkcjonariuszy MBP postępowaniu przygotowawczym doświadczały one częstokroć tortur psychicznych, fizycznych, a podczas rozpatrywania ich spraw przez WSR-y dochodziło do jawnego łamania ówczesnie obowiązującego prawa. Obecnie żyje już niewiele tych osób, dlatego tak duże znaczenie ma działalność prokuratorów IPN zmierzająca nie tylko do eliminacji z obrotu prawnego orzeczeń skazujących za działalność niepodległościową, lecz także przywrócenia godności ofiarom reżimu komunistycznego.

Bibliografia

Akty prawne

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 marca 1928 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U. 1928 nr 33, poz. 313.).

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1932 nr 60, poz. 571).

Dekret z dnia 23 września 1944 r. – Kodeks Karny Wojska Polskiego (Dz.U. 1944 nr 6, poz. 27).

Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 30 października 1944 r. o ochronie Państwa (Dz.U. 1944 nr 10, poz. 50).

Dekret z dnia 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa (Dz.U. 1946 nr 30, poz. 192).

Ustawa z dnia 5 kwietnia 1955 r. o przekazaniu sądom powszechnym dotychczasowej właściwości sądów wojskowych w sprawach karnych osób cywilnych, funkcjonariuszów organów bezpieczeństwa publicznego, Milicji Obywatelskiej i Służby Więziennej (Dz.U. 1955 nr 15, poz. 83).

Ustawa z dnia 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego (tj. Dz.U. 2021, poz. 1693).

Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (tj. Dz.U. 2023, poz. 102).

Orzecznictwo

Uchwała SN z 12.03.1992 r., I KZP 5/92, OSNKW 1992, nr 5-6, poz. 36.

Postanowienie Sądu Okręgowego III Wydział Karny w Białymstoku z dnia 9 grudnia 2021 r., sygn. III Ko 335/21.

Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 7 lutego 2022 r., sygn. II AKz 1/22.

Postanowienie Sądu Okręgowego III Wydział Karny w Białymstoku z dnia 20 października 2022 r., sygn. III Ko 61/22.

Postanowienie Sądu Okręgowego w Białymstoku III Wydział Karny z dnia 26 października 2022 r., III Ko 439/22.

Postanowienie Sądu Okręgowego w Białymstoku III Wydział Karny z dnia 9 listopada 2022 r., sygn. III Ko 491/22.

Źródła

- Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku, Akta w sprawie karnej przeciwko A. W., J. K., R. K. oskarżonym o to, że usiłowali przemocą zmienić ustroj Państwa Polskiego, tj. o popełnienie przestępstwa z art. 86 § 2 Kodeksu karnego Wojska Polskiego, sygn. 212/3827.
- Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku, Akta w sprawie karnej przeciwko J.M. oskarżonego o czyn z art. 4 § 1 Dekretu z 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa, sygn. 212/1757.
- Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku, Akta w sprawie karnej przeciwko K. N. oskarżonego o to, że należał do związku, który miał na celu obalenie demokratycznego ustroju Państwa Polskiego tj. o czyn z art. 1 Dekretu o ochronie państwa z 30 października 1944 r., dalej o czyn z art. 4 § 1 Dekretu o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa, dalej o czyn z art. 23 § 1 w zw. z art. 24 § 1 tego Dekretu oraz o czyn z art. 9 też tego dekretu, sygn. 212/2964.
- Akta Oddziałowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku, Akta prokuratorskie dotyczące sprawy o unieważnienie orzeczenia WSR w Białymstoku skazującego K. N. za działalność niepodległościową, sygn. Ns 39.2022.
- Akta Oddziałowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku, Akta prokuratorskie dotyczące sprawy o unieważnienie orzeczenia WSR w Białymstoku skazującego R. K. za działalność niepodległościową, sygn. Ns 47.2022.
- Akta Oddziałowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku, Akta prokuratorskie dotyczące sprawy o unieważnienie orzeczenia WSR w Białymstoku skazującego J.M. za działalność niepodległościową, sygn. Ns 78.2020.

Literatura

- Lityński A., *Historia prawa Polski Ludowej*, Warszawa 2007.
- Lityński A., *O prawie i sądach początków Polski Ludowej*, Białystok 1999.
- Łapiński P., *Sądownictwo wojskowe w województwie białostockim w latach 1944–1955*, [w:] *Polska północno-wschodnia w okresie stalinizmu – spojrzenie z perspektywy półwiecza*, red. K. Sychowicz, E. Świętochowska-Bobowik, W. Wilczewski, Białystok – Warszawa 2009.
- Musiał F., *Polityka czy sprawiedliwość? Wojskowy Sąd Rejonowy w Krakowie (1946–1955)*, Kraków 2005.
- Piątek P., *Przestępcze wymuszenie zeznań w postępowaniach przygotowawczych prowadzonych przez organy bezpieczeństwa publicznego w latach 1944–1956. Studium kryminologiczno-prawne*, Katowice-Warszawa 2018.
- Pogorzelska T., *Wojskowy Sąd Rejonowy w Białymstoku 1946–1955. Organizacja, funkcjonowanie kancelarii i archiwizacja dokumentacji*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2012, t. 5.

- Romanowska E., *Wkrótce już stanę przed innym sądem. Prawnicy II Rzeczypospolitej represjonowani w Polsce w latach 1944–1956*, Warszawa 2020.
- Stanowska M., *Rehabilitacja osób represjonowanych w latach 1944–1956 za działalność na rzecz niepodległości Polski w praktyce sądów warszawskich*, [w:] *Studia i analizy Sądu Najwyższego. Materiały naukowe, tom VI*, Warszawa 2018.
- Szwagrzyk K., *Sędzia, który zabił braci Marchelów*, „Biuletyn IPN” 2005, nr 12.
- Tuleya I., *Ustawa o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego. Komentarz praktyczny*, Poznań 2012.

Źródło internetowe

Słownik pojęć używanych w resorcie; <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/sloownik>

STRESZCZENIE

Problematyka stwierdzenia nieważności orzeczeń Wojskowych Sądów Rejonowych w praktyce funkcjonowania Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku

Artykuł przedstawia działalność usytuowanej przy Oddziale Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (KŚZpNP) w zakresie stwierdzania nieważności orzeczeń Wojskowych Sądów Rejonowych (WSR). W pierwszej części w jego ramach ukazano zadania Komisji oraz akty prawne regulujące procedurę unieważniania orzeczeń wydanych przez WSR w latach 1946–1955. W dalszej części zostały omówione okoliczności powstania, struktura oraz kompetencje WSR-ów. Szerzej ukazano również WSR w Białymstoku, wskazując na jego charakterystykę w okresie funkcjonowania. Dzięki udostępnionym aktom prokuratorskim IPN oraz materiałom źródłowym z Archiwum IPN w Białymstoku zaprezentowane zostały przykłady trzech różnych orzeczeń wydanych przez WSR w Białymstoku. Pierwsza sprawa dotyczy nieletniego, który został skazany za rzekomą działalność przeciwko władzy komunistycznej. Miał on być członkiem organizacji katolickiej oraz namawiać innych do niewstępowania do Związku Młodzieży Polskiej. Kolejna ofiara komunizmu skazana była za działalność w strukturach Narodowych Siłach Zbrojnych – organizacji o charakterze antykomunistycznym. Ponadto posiadał on broń, ulotki antypaństwowe oraz medykamenty. W obu przypadkach orzeczenia WSR uchylane były przez Sąd Okręgowy w Białymstoku przede wszystkim z racji oparcia ich nie na przepisach obowiązującego prawa, lecz na ideologii komunistycznej. Ostatnia zaprezentowana sprawa dotyczy skazanego za nielegalne posiadanie broni. Wniosek o unieważnienia orzeczenia wydanego przez WSR został odrzucony ze względu na fakt, że czynu skazanego nie można określić mianem walki o niepodległość kraju. Tym bardziej, że w trakcie przesłuchania w 1947 r. oskarżony zaprzeczył działalności w jakiegokolwiek organizacji antykomunistycznej. W ostatniej części artykułu wykorzystując

udostępnione wykazy spraw karnych z lat 1991–2007 oraz prowadzone po 2007 r. wewnętrzne statystyki Sądu Okręgowego w Białymstoku ukazano skalę unieważnienia orzeczeń WSRów. Przeanalizowano także ilość takich orzeczeń względem odrzuconych wniosków, które nie miały podstaw do rozpatrzenia na korzyść skazanych w latach 1946–1955.

SUMMARY

The Problems of Decisions Annulment of Military District Courts in the Practice of Functioning of the Branch of the Institute of National Remembrance in Białystok

The article presents the activities of the Commission for the Prosecution of Crimes against the Polish Nation (KŚZpNP), located in the Białystok Branch of the Institute of National Remembrance (IPN), with regard to the annulment of rulings of Military District Courts (MDC). In its first part, it shows the tasks of the Commission and the legal acts regulating the procedure of invalidating rulings issued by the MDC in 1946–1955. The following part discusses the circumstances of the establishment, the structure and powers of the MDC. The MDC in Białystok is also shown more extensively, indicating its characteristics during the period of its operation. Thanks to the available IPN prosecution files and source materials from the IPN Archives in Białystok, the author presents examples of three different rulings issued by the MDC in Białystok. The first case involves a juvenile who was convicted of alleged activity against communist authorities. He was alleged to have been a member of a Catholic organization and to have persuaded others not to join the Union of Polish Youth. Another victim of communism was convicted of activity in the structures of the National Armed Forces, an organization with an anti-communist character. In addition, he possessed weapons, anti-state leaflets and medicine. In both cases, the rulings of the MDC were overturned by the District Court in Białystok, primarily because they were based not on the provisions of existing law, but on communist ideology. The last case presented a case of a convict with illegal possession of weapons. The motion to annul the ruling issued by the MDC was rejected on the grounds that the convict's act could not be described as fighting for the country's independence. All the more so because during the interrogation in 1947 the defendant denied activity in any anti-communist organization. In the last part of the article, using the available lists of criminal cases from 1991–2007 and the internal statistics of the Białystok District Court kept after 2007, the author presents the scale of annulment of judgments of the MDCs. Furthermore, the author analyzes the number of such rulings relative to rejections that had no grounds for consideration in favor of those convicted between 1946 and 1955.